

ВІДОБРАЖЕННЯ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1920-30-Х РР. ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

В.П. Коцур

(доктор історичних наук, професор, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»)

В статтє осуществлена попытка проанализировать ключевые особенности и специфические черты освещения в литературе 1920 – 30-х гг. процесса идейно-политического оформления молодежных организаций, функционирующих в указанный период в УССР и имеющих определенное влияние на социокультурную ситуацию в стране. Особое внимание уделено описанию деятельности КЮСа, УКРЮСа, КСМУ, Евкомла, эсеровских и анархистских молодежных организаций.

The article comprehensively analyses key peculiarities and specific features of ideological and political figuration of the youth organizations depicted in the literature of 1920-30th, which functioned in this period in Ukraine and had a definite influence on the social and cultural situation in USRR. Special attention is paid to the description of the functioning of KUS, UKRUS, KSMU, Evkomol, esser and anarchist organizations.

Усі партії та рухи, які легально чи напівлегально існували в Україні в 1920-х рр., особливу увагу звертали на роботу з молоддю. Головною метою їх діяльності в молодіжному середовищі було прагнення залучити юнацтво до боротьби за побудову нового суспільства – держави диктатури пролетаріату, заснованої на принципах більшовизму, чого домагалася правляча в Україні КП(б)У; національно-комуністичного суспільства, до чого прагнули члени УКП та ЄКП; демократичної республіки, до створення якої закликали молоді меншовики й есери. Залежно від цих завдань по-різному визначалися підходи до проблеми організації молодіжного руху.

Загальновідомо, що РКСМ і КСМУ створювалися за ініціативи та підтримки комуністичної партії для того, щоб стати її резервом і бойовим помічником. Історія КЮС, яка в найкращі свої часи налічувала близько 15 тисяч членів, пов'язана з діяльністю УКП (боротьбистів) (1). Як своєрідна спадкоємиця КЮС у молодіжному русі, УКРЮС працювала під безпосереднім керівництвом УКП. РСДСРМ, місцеві організації якої діяли в Одесі, Києві, Харкові, Катеринославі, Миколаєві, Херсоні, Полтаві, Житомирі, Кременчуці, була молодіжною спілкою РСДРП (меншовиків) (1, 16-17).

У 1920 р. виникла одна з найбільш відомих єврейських молодіжних організацій – Євкомол. Водночас найактивнішими серед єврейських молодіжних об'єднань були сіоністські організації, котрі охоплювали, наприклад, в УСРР у середині 1920-х рр. близько 30 тисяч осіб віком до 23-х років. Чільне місце в цій категорії молодіжних організацій посідали сіоністсько-соціалістична спілка молоді (ЦСЮФ) та організація сіоністської молоді (2).

Українська та російська молодь також брала участь у релігійно-сектантському молодіжному русі, що на сході України був представлений такими релігійними напрямами, як тихоновці, обновленці, УПАЦ (динківці-автокефалісти), група Лубенського собору єпископів, сектантів (1).

Певну частину серед тогочасних громадських об'єднань українського молодіжного руху становили неполітичні структури молоді. Досить масовим в УСРР були також позапартійні Спілки селянської молоді, або, як їх подекуди називали, Спілки незалежної

селянської молоді, котрі на початку 1920-х рр. мали в селах більш широку мережу, ніж комсомол. Популярною тут була також «Просвіта», яка в 1922 р. об'єднувала близько 400 тис. осіб (3).

До цієї групи організацій можна віднести «Союз отроков» та «Новое поколение» (Житомир), Центральне об'єднання робітничих гуртків із самоосвіти (Кременчук), «Союз молодых труженников» (Юзівка) (4). Такими ж були єврейські організації економічного спрямування «Гехолуц», що об'єднував близько 6 тисяч юнаків і дівчат, та спортивно-гімнастичне об'єднання «Маккабі», котре нараховувало близько 4 тисяч молоді (1).

Окремо потрібно сказати про скаутські організації молоді, які в цей час почали виникати на українських землях. Вони були поширені на території Східної України. Перші їх загони виникли тут ще до революції. На початку 1920-х рр. були зроблені спроби відновити їх діяльність. Широкої популярності набув рух так званих «юксаутів». У Києві скаутська організація нараховувала близько 200 членів. В Одесі для координації діяльності місцевих організацій було створено Центральне скаутське інформбюро (5, 139-142). Популярною серед єврейських дітей була скаутська організація «Гашомер-Гацоїр», котра в середині 1920-х рр. в УСРР налічувала у своєму складі понад 10 тисяч членів (1; 5).

Значну роль у розвитку громадських структур українського молодіжного руху відіграла учнівська молодь, але на початку 1920-х рр. більшість організацій учнівської молоді або припинила свою діяльність під тиском влади та комсомолу, або самоліквідувалася в нових політичних умовах. Водночас ширших масштабів почав набувати дитячий рух, зокрема рух піонерських організацій. На 1 грудня 1924 р. в УСРР нараховувалося близько 200 тисяч піонерів (6, 7-9).

Отже, у 1920-ті рр. молодь УСРР являла собою дуже складний, неоднорідний і суперечливий соціально-політичний організм. Строкатість її соціально-класового, соціально-професійного, територіального й національного складу відбивалася на загальних настроях, політичних та ідеологічних орієнтирах. Початок 1920-х рр. в УСРР позначився діяльністю значної кількості молодіжних організацій, різноманітних як за напрямками, так і за формами діяльності.

Вивчення історіографії молодіжного руху УСРР розпочалося ще в 1920-ті рр. в умовах формування тоталітарної системи і триває до сьогодні в нових політичних і соціокультурних реаліях незалежної Української держави, котра пройшла у своєму розвитку ряд етапів, які відрізняються масштабами і глибиною постановки проблем та їх теоретичного вирішення.

Історіографія молодіжного руху України, з одного боку, досить велика, якщо судити за кількістю опублікованих робіт, а з іншого – надзвичайно збіднена, вузька за предметом дослідження, оскільки розглядала це складне соціальне явище лише крізь призму історії однієї організації – комсомолу. Тому не могло бути й мови про глибокий, об'єктивний аналіз витоків молодіжного руху, його історії, традицій, форм, методів, засобів, особливостей, цілеспрямованості, різноманітності тощо.

Щоб оцінити значення історичної спадщини у вивченні історії молодіжних організацій, дати об'єктивну оцінку працям істориків радянської доби, важливо виявити характерні риси, основні тенденції та особливості розвитку історичної науки в умовах тоталітарної системи. Важливо проаналізувати внутрішні закономірності її розвитку, тематику, творчу лабораторію історика, вплив політичної кон'юнктури на зміст наукових досліджень тощо.

Радянська історіографія, вмонтована в тоталітарний механізм науки, переживала всі її труднощі і проблеми, наштовхувалася на ті ж рифи партійної монополії на істину, що й уся наука в умовах радянської влади.

Одним із важливих етапів дослідження історії молодіжних організацій був період 1920-30-х рр. Література того часу, ще не надто обтяжена стереотипами та догматичними схемами, містить чимало цінних відомостей з теми дослідження. Водночас використовувати ці роботи слід досить критично, серед ідеологічних штампів та ярликів знаходити справді об'єктивну інформацію про стан і діяльність комсомольських та альтернативних їм молодіжних організацій.

У СРСР у 1920 – на початку 1930-х рр. видано близько 400 книг, брошур, збірників, статей з історії комсомолу (7). Значна частина з них була присвячена ЛКСМ України. Важливу роль у їх публікаціях відіграв створений у 1922 р. при ЦК ЛКСМУ Істмол (Комісія з вивчення юнацького руху) з його відділеннями при обкомах і міськкомах комсомолу. Загалом ними було опубліковано, окрім інших видань, більше 30 збірників. На особливу увагу заслуговують 16 збірників під назвою «Юношеское движение» («Юнацький рух»), що видавалися в Харкові як періодичний орган Істмолу при ЦК ЛКСМУ з 1923 по 1933 рр. (8, 38-39). Уже з перших його видань стає зрозумілим, що завдання (наукове опрацювання різноманітного молодіжного руху та виховання підростаючого покоління в найкращих традиціях комуністичної молоді), якими було зумовлено її створення, не стали головними в подальшому вивченні історії молодіжного руху. Видання Істмолу надавали перевагу висвітленню історії комсомолу. Хоча література цього періоду теж мала певні заідеологізовані стереотипи та догматичні схеми, однак містила чимало цікавих фактів, які в подальшому зникли зі сторінок історико-комсомольських досліджень.

Уже на початку 1920-х рр. з'явилися праці, котрі певною мірою систематизували й узагальнили публікації з історії молодіжного руху (9; 10; 11). Переважно це були статті, що відображали різноаспектну діяльність молодіжних організацій і друкувалися на сторінках журналів «Юный коммунист», «Комсомольская летопись», «Комуністичний юнацький рух» тощо. Саме вони започаткували становлення історіографії комсомолу. Цінну інформацію про життя молоді, діяльність молодіжних організацій містить також і газетна періодика: «Молодой рабочий», «Молодой ленинец», «Комсомолец Украины», «Молодой пролетарий» та інші комсомольські та партійні часописи.

Першими історіографами молодіжного руху насамперед комуністичного були, головним чином, тодішні комсомольські працівники – С. Білокриницький, І. Зарва, М. Окулик, С. Ігнат, К. Вінтер та ін. (12; 13; 14; 15; 10). Оскільки майже кожен із них виступав не тільки свідком, але й творцем головних подій історії комсомолу, до певної міри їхні дослідження можна вважати мемуарною літературою. Їх праці важко назвати науковими, швидше науково-популярними, написаними не на документальних матеріалах, а переважно за власними спостереженнями, оцінками учасників подій, що відбувалися в молодіжному русі. Автори розвідок зазнавали тиску з боку більшовицької влади, яка прагнула викоринити плюралізм у молодіжному русі, надавши перевагу єдиній організації, котра стояла на позиціях більшовизму. Це, звичайно, відбилося на достовірності викладеного матеріалу, проте в ньому можна знайти досить багато цікавих свідчень, що допомагають створити об'єктивну картину тогочасного комуністичного молодіжного руху загалом.

Автором першої узагальнюючої праці та ряду інших досліджень з історії молодіжного руху УСРР став С. Білокриницький (12; 16). Він очолював Істмол при ЦК ЛКСМУ. Його дослідженням властиві всі переваги та недоліки історико-партійної літератури того часу. Близько сорока років це була єдина вагома праця, в якій розглядалися головні аспекти діяльності спілки в 1919 – 1925 рр. Багато уваги автор приділив організаційним питанням, дискусіям щодо різних проблем молодіжного руху. Широко висвітлено роботу перших з'їздів КСМУ. Але майже нічого не сказано про діяльність інших молодіжних організацій та боротьбу комуністичної спілки молоді з ними. Автор визнавав, що на

початку 1920-х рр. комсомол республіки переживав глибоку кризу, майже не мав авторитету серед селянської молоді. З часом такі зізнання зникають зі сторінок досліджень історії ЛКСМУ (2).

Викликають цікавість книги та статті І. Зарви (13; 17), який серед інших керівників комсомолу республіки вважався головним дослідником із питань села. У них наводяться цікаві факти про життя селянської молоді, її настрої, виникнення безпартійних селянських спілок, а також діяльність підліткових молодіжних організацій. Висвітлюються в працях І. Зарви і проблеми, пов'язані з історією небільшовицьких молодіжних організацій, таких як КЮС, УКРЮС, єврейські молодіжні організації (18).

Діяльність окремих із них певною мірою відображена і в працях М. Окулика (14; 19). Особливо цікавим є те, що цей автор, який на той час був членом ЦК КСМУ, очолював комсомольські делегації на переговорах з іншими молодіжними організаціями, тому його роботи до певної міри мають ознаки мемуарів.

У центрі уваги С. Ігната, котрий у 1920-22 рр. працював першим секретарем ЦК КСМУ, – дискусії в комсомолі, що торкалися основних питань молодіжного руху (15), зокрема, «українська» наприкінці 1920 – початку 1921 рр. Він не тільки докладно висвітлює її хід, але й проаналізував підґрунтя цієї дискусії, яка відображала соціально-економічний стан молоді, її настрої, а також склад комсомолу та його актив. Особливий інтерес становлять факти про безпартійні колективи робітничої та селянської молоді. Закономірним фактом є те, що стосовно всіх дискусійних питань С. Ігнат займає офіційну більшовицьку позицію (1).

У цей період з'явилися праці, присвячені окремим з'їздам комсомолу республіки (20; 21; 22). Їх автори не обмежувалися питаннями, розглянутими на з'їздах, а досить широко й цікаво змальовували стан молодіжного руху. Опубліковані матеріали з'їздів ЛКСМУ (23; 24), виступи партійних і державних діячів (25; 26) становлять певний інтерес для історіографічного аналізу молодіжного руху 1920-х рр. Відомості про молодь, зокрема про її чисельність, соціальний і національний склад, культурний рівень, містяться в статистичних збірниках (27; 28). Однак до кількісних даних, уміщених у цих документах, варто ставитися критично, оскільки вони часто були відірвані від реальних процесів, оминали «гострі кути» й ідеалізували соціально-економічне життя УСРР.

На основі цих та багатьох інших літературних джерел можна спробувати відтворити загальну картину існування різних молодіжних організацій і напрямів їх діяльності 1920-х рр. в УСРР. Молодіжні організації часто розглядалися авторами 1920-30-х рр. у контексті боротьби комсомолу з буржуазно-націоналістичними організаціями молоді. Скоріш за все, на дослідників вплинула резолюція Центрального бюро КСМУ «Про національні комуністичні організації молоді», котра була прийнята в січні 1920 р., а також постанова Пленуму ЦК КСРМУ «Про боротьбу з буржуазно-націоналістичними комуністичними юнацькими спілками» (березень 1920 р.) (29, 18).

У резолюції зазначалося, що комуністичний рух робітничо-селянської молоді повинен бути монолітним. Його єдиною формою є Комуністична спілка робітничої молоді України. Перед комсомолом ставилося завдання вести боротьбу як з уже існуючими небільшовицькими молодіжними організаціями, так і зі створенням нових.

Тиск ідеологічних догм і стереотипів змушував авторів досліджень 1920–30-х рр. характеризувати некомсомольські молодіжні організації як буржуазні за своєю суттю, антикомуністичні за цілями та діяльністю, переважно дрібнобуржуазні за складом і націоналістичні за переконаннями.

І хоча більшість дослідників 1920-х рр. надавали перевагу комсомолу, все ж у їх працях знайшлося місце для висвітлення діяльності небільшовицьких молодіжних об'єднань (14; 17; 30). Перші публікації, що торкалися діяльності КЮС, з'явилися ще в

період її існування. Однак вони мали пропагандистський характер, їх мета – розкрити націоналістичний характер спілки (14; 31).

Осередки цієї молодіжної організації діяли на Київщині, Волині, Харківщині, Донбасі та в інших губерніях. Найбільшою популярністю КЮС користувалася серед селянської молоді й інтелігенції. Подекуди на КЮС перейменовувалися вже існуючі організації учнівської молоді. У своїй статті М. Окулик зазначав, що КЮС за кількістю членів та впливом на молодь стає вагомим конкурентом комсомолу. До того ж у Чернігові КЮС мала своє друковане видання (14, 57-64). На Всеукраїнському з'їзді Комуністичної юнацької спілки, що відбувся в лютому 1920 р., було прийнято статут, ряд програмних документів, обрано центральний комітет організації. Функціонування КЮСівських молодіжних організацій зводилося, головним чином, до культурно-просвітницької діяльності. Хоча при цьому повністю відійти від політичної діяльності КЮСівці так і не змогли.

Даючи характеристику політичної платформи КЮС, П. Воробйов-Семенов писав, що КЮСівська молодь визнавала програму комуністів-більшовиків і тактику боротьбистів. Вони згодні були відмовитися від цієї тактики, але за умови, що в молодіжному русі не буде місця і тактиці більшовиків. При цьому автор залишив без уваги бажання КЮСівців іти на компроміс із комсомолом (31).

І. Ісаєв у контексті боротьби комсомолу з націоналістичними супротивниками, до яких належала й КЮС, відзначав, що КЮСівські організації склалися з дрібнобуржуазної інтелігенції й учнів, а також молоді, частина якої завершила, на його думку, свою діяльність відвертою й активною участю в контрреволюційних акціях. Він також стверджував, що КЮС мала великий вплив на сільську молодь, робітники до рад КЮС не входили. Причини популярності КЮСівців на селі автор убачав у політичній та організаційній слабкості КСМУ на селі на початку 1920-х рр. (32, 18).

У березні 1920 р. Українська комуністична партія (боротьбистів) прийняла рішення про саморозпуск. Унаслідок цього зникла з політичної арени і КЮСівська молодіжна організація, оскільки одна частина її членів увійшла до складу комсомолу, а інша – до Української комуністичної робітничої юнацької спілки (УКРЮС).

Прослідкувавши за долею КЮСівців, які вступили до складу комсомолу, Л. Грабовський зазначав, що в період колективізації вони нагадали про себе вимогами українізації комсомольської спілки, у першу чергу замінивши технічних робітників на українців з метою ведення листування з місцевими організаціями українською мовою. Усе це свідчило про підтримку колишніми КЮСівцями політики українізації (33). Ряд авторів, зокрема Л. Балабанов, Р. Мілявська, Л. Грабовський, присвятили свої праці історії місцевих КЮСівських організацій (33; 34; 35). Ці дослідники підтримували основні тенденції історіографічної науки, розглядаючи КЮСівців тільки в рамках боротьби місцевих комсомольських організацій з націоналістичними об'єднаннями молоді УСРР. Звинувачення в націоналізмі та петлюрівщині, котрими була пронизана література 1920-х рр., коштували значній частині КЮСівців, що вступили до комсомолу після розпаду цієї організації, життя. Так, Л. Балабанов наводив приклад, що 11 осіб у Брацлаві та 9 у Немирові в 1921 р. були звинувачені у змові проти партії та комсомолу і розстріляні (34, 42-43).

Комуністична юнацька спілка підтримувала національну ідею української державності, і хоча проіснувала порівняно невеликий відрізок часу, все ж користувалася значною популярністю серед молоді УСРР, особливо селянської.

Об'єктом досліджень молодіжної тематики була також УКРЮС. Створення цієї організації пов'язувалося з Українською комуністичною партією, тому характеристика УКРЮС часто давалася авторами через оцінку УКП, підкреслювалася насамперед близькість їх національно-державних орієнтацій (17; 38).

Основним завданням УКРЮС було об'єднання юнацького руху в УСРР «з метою виховання з юнаків свідомих борців пролетарської революції, здорових морально і фізично, активних борців за охорону здобутків революції та остаточне визволення працюючих всесвіту, і свідомих творців і громадян Комуністичного суспільства» (36).

Під впливом різноманітних факторів (відбудова господарства України, зміцнення адміністративно-командної системи в республіці, посилення КП(б)У, активізація її діяльності з розколу опозиційних сил з використанням органів ОДПУ) у лавах укапістів намітився розкол, що торкнувся й УКРЮС. У ній також з'явилося ліве крило. Як відзначав один із авторів Д. Гарський, для посилення свого впливу на діяльність спілки «ЦК УКП розпустив ЦК УКРЮС, а керівництво місцевими організаціями УКРЮС поклав на місцеві організації УКП» (37). Через це УКРЮС практично втратила можливість самостійної діяльності. У подальшому УКП прийняла ряд рішень, які ставили юнацькі організації під цілковитий контроль партії.

Даючи характеристику статуту УКРЮС, І. Зарва писав, що ця організація вважала себе єдиним виразником інтересів пролетарського юнацтва України. На його думку, спілка намагалася об'єднати революційні елементи українського юнацтва на ґрунті програми УКП. Торкаючись взаємовідносин УКРЮС і КСМУ, автор зазначав, що УКРЮСівці активно доводили українській молоді різницю між цими організаціями. Члени УКРЮС уважали себе виразниками інтересів української молоді, тоді як КСМУ – російської (17).

На ці протиріччя між двома молодіжними організаціями звернули увагу і такі автори, як М. Окулик, С. Вільна, І. Райченко (14; 38; 39). Головні причини суперечок, що відбувалися в молодіжному русі, вони вбачали не тільки в орієнтації УКРЮС на програмні вимоги свого ідеолога УКП, а й у значній кількості колишніх КЮСівців у цій організації, котрі ввійшли сюди після розпаду спілки і продовжували уже в новій молодіжній організації відстоювати ідеї незалежної української державності.

Правлячий режим усіяко намагався обмежити діяльність небільшовицьких молодіжних організацій, застосовуючи при цьому різні методи впливу на них. Широко використовувалися також репресивні заходи. Винятком не став і УКРЮС. Більшовицька партія сприяла розколу в партії УКП та УКРЮС, при цьому здійснюючи підтримку лівої фракції УКП, діяльність якої призвела до їх ліквідації.

Серед небільшовицьких молодіжних організацій, що діяли під керівництвом загальноросійських партій та політичних течій, слід насамперед виділити молодіжну спілку РСДРП (меншовиків). Якщо раніше ця партія не приділяла достатньо уваги роботі серед молоді, то на початку 1920-х рр. позиція її керівництва в цьому плані дещо змінилася. Початок організації соціал-демократичної молоді поклала ініціативна група при клубі «Вперед», створена під егідою московського партійного меншовицького комітету в 1920 р. Упродовж 1921 р. соціал-демократичні молодіжні організації почали діяти в містах України: Одесі, Києві, Харкові, Миколаєві, Катеринославі (40; 41). І хоча формально між ними не було встановлено організаційної єдності, але зв'язок підтримувався через листування. РСДСРМ ставила собі за мету розвивати свідомість робітничої молоді, виховувати її в дусі революційного марксизму, захищати її інтереси, підвищувати культурний рівень; організовувати юнаків і дівчат для боротьби за їхні класові інтереси разом із робітничим класом і окремо від РКСМ, РКП та всіх правлячих організацій, що проводять чужу для робітничої молоді політику; беручи участь у боротьбі робітничої молоді за її інтереси, прагнути стати керівником її руху і спрямувати його на шлях класової боротьби (1).

В. Єгошина, вивчаючи спілки молоді, зокрема і діяльність соціал-демократів, зазначала, що свою роботу організації та групи РСДСРМ проводили в тісній взаємодії з партійними організаціями. У 1922 р. увесь апарат ЦК партії меншовиків в УСРР

складався із соціал-демократичної молоді, а нові організації партії були створені значною мірою за допомогою молоді (42, 33).

І. Любимов, даючи характеристику російській соціал-демократичній спілці робітничої молоді, відзначав, що вона користується популярністю серед молоді. Її члени дотримувалися власної думки стосовно комсомолу, яка полягала в тому, що дана організація неспроможна захистити інтереси робітничої молоді, оскільки вона сліпо йде за більшовиками, партія яких є партією диктатури (43, 34). Такий висновок демонстрував політичну опозиційність Російської соціал-демократичної спілки робітничої молоді щодо комсомолу. Однак діяльність цієї громадської молодіжної організації майже не висвітлювалася в роботах дослідників молодіжного руху.

Досить значний вплив на українську молодь мали молодіжні анархістські та есерівські організації. Проте слід зазначити, що в історичній літературі 1920-30-х рр. характеристиці їх діяльності відведено незначне місце.

Аналізуючи працю «Гонение на анархизм в Советской России» (1922) (44, 19-20), можна зробити певні висновки стосовно анархістських молодіжних організацій. Члени цих спілок негативно ставилися до більшовицької влади, стояли на платформі «соціальної революції», заперечували «перехідну стадію та виступали за необхідність прямої боротьби за безвладні форми суспільного будівництва». Анархістські молодіжні організації розповсюджували свою літературу серед однолітків. Вийшло друком декілька номерів журналів «Вільна думка» та «Анархія». Це свідчило про прагнення керівників організацій займатися не тільки внутрішньою роботою, але й поширенням своїх поглядів серед юнаків і дівчат УСРР. Головною рушійною силою молодіжних анархістських угруповань була учнівська та селянська молодь.

Існували також есерівські молодіжні організації, діяльність яких проходила в нелегальних умовах. Оскільки легальна робота партії соціалістів-революціонерів була заборонена, то відповідно і її молодіжна організація змушена була працювати підпільно. Це створювало значні труднощі для поширення та формування есерівських молодіжних груп. Основним засобом, який соціалісти-революціонери використовували для розповсюдження свого впливу на юнацтво, була широка мережа культурно-освітніх гуртків. В УСРР есери проводили свою роботу також і через «Просвіту». Деякі дані про їх діяльність містяться в газеті «Борьба» (45). У ній, зокрема, згадується, що у практичній роботі їм допомагав губком партії боротьбистів, який надіслав усім повіткам інструкції з питань молодіжних груп.

Загальне ставлення авторів 1920 – 1930-х рр. до різних есерівських, анархістських, меншовицьких молодіжних угруповань в Україні висловив С. Білокриницький. Він не заперечував існування в УСРР таких організацій, як «Маяк» (Катеринослав), «Центрокруг» (Кременчук), «Союз молодых тружеников», «Труд и свет» та інших, зазначаючи, що вже своїми назвами ці організації хотіли показати повний нейтралітет у політичному житті країни, зосередивши увагу більше на культурно-просвітницькій, а інколи й економічній діяльності молодіжних спілок. І меншовицький «Маяк», і подібні до нього «Союзы молодых тружеников», «Организации пролетарского юношества», які інколи об'єднували значну кількість робітничої молоді, носили місцевий характер і особливого значення в історії молодіжного руху не мали», – писав С. Білокриницький (46, 8).

Такого ж погляду дотримувалися й інші автори, зокрема С. Тарханов та І. Осипов (47; 48), останній був необ'єктивним стосовно небільшовицьких молодіжних об'єднань УСРР. Дослідники 1920-х рр. обійшли стороною їх історію, котра була, безперечно, однією зі складових частин історії молодіжного руху.

Деякі автори 1920 – 1930-х рр. тільки згадували про існування тих чи інших небільшовицьких молодіжних організацій, при цьому не досліджуючи історію їхнього становлення та розвитку, робили висновки про їх дрібнобуржуазний, ворожий комсомолу

та радянській владі характер. До них можна віднести Донецький «Союз молодых тружеников», який займався організацією робітничої молоді і захистом її економічних інтересів (49); есерівські об'єднання «Дом юношества», гурток ім. К. Маркса і «Революционное ученичество» (Ревуч), котрі склалися переважно з учнівської молоді (48); угруповання «Маяк», «Просвет», створені більшовицько налаштованими робітниками (50); літературно-драматична «Спілка українського юнацтва» (51) та інші. Всі ці організації в літературі було репрезентовано як такі, що не мають ніякого впливу на українську молодь, а відтак і не становлять конкуренції та загрози комсомольському молодіжному рухові.

Більш детальне вивчення літератури з даної проблеми дає підстави зробити висновок, що об'єктивного, позбавленого ідеологічних догм дослідження історії небільшовицьких молодіжних спілок у вказаний період не проведено. Тим більше його не здійснено й у наступні роки, коли дослідники надали перевагу вивченню історії єдиної молодіжної організації, котра залишалася в УСРР на кінець 1920-х рр., – комсомолу.

Значний вплив на молодь мали єврейські молодіжні об'єднання. Дослідники, даючи характеристику єврейському молодіжному руху, називали його дрібнобуржуазним рухом єврейської псевдокомуністичної молоді. Серед організацій єврейської молоді слід виділити Євкомол, Югенд Поалей-Ціон, сіоністські молодіжні спілки ЦСЮФ, ЄВОСМ та інші. Як і вже розглянуті молодіжні угруповання, що існували в 1920-х рр., єврейські організації також орієнтувалися на діяльність партій, за допомогою яких вони виникли. Так, досліджуючи політичну орієнтацію Єврейської комуністичної спілки молоді, С. Вільна писала про те, що в 1921 р. Євкомол визнала програму Єврейської комуністичної партії, у котрій знайшов своє відображення єврейський комунізм. Вона зазначала, що Євкомол і партія, яка його підтримувала, не були значимими організаціями, оскільки такими могли бути тільки угруповування справжніх комуністів, якими вона вважала більшовиків.

Даючи оцінку єврейським молодіжним організаціям, автори 1920-х рр. часто наголошували на тому, що соціалістичні організації єврейської молоді в більшості своїй займалися навчанням та самоосвітою, а не політичною діяльністю. Такої думки дотримувався, зокрема І. Нейфах (52, 45).

Розглядаючи діяльність єврейських молодіжних організацій та їх програмні цілі, Ш. Голубицький (53), наприклад, акцентував увагу на соціалістичному характері організацій, пояснюючи це тим, що молодіжні організації намагалися залучали до своїх лав єврейську молодь з метою виховання її в соціалістичному дусі та захисту економічних інтересів робітничої молоді. Але це призвело до того, що ці організації, на думку автора, стали перетворюватися більше на культурні, не задовольняючи інтересів робітничої частки єврейської молоді, в результаті чого певна частина їх членів перейшла до КСМУ.

Отже, однією з найхарактерніших рис процесу досліджень єврейської історії, у тому числі й молодіжного руху періоду НЕПу та 1930-х рр., була їх зростаюча політизованість у зв'язку із посиленням у 1920-х рр. впливу єврейських секцій та інших єврейських комуністичних структур на суспільно-громадське життя в Радянській державі. Так, характеризуючи національну політику більшовицької партії щодо євреїв, американський дослідник Джон Мілер зазначав: «З одного боку, політика щодо євреїв вписувалася в загальну концепцію національної політики, але, з іншого боку, була більш складною та деталізованою. Відомо, що до жовтневого перевороту 1917 р. національна боротьба вважалася проявом класової боротьби, а після нього всі ці прояви вже характеризувалися як реакційні».

Різним аспектам радянської національної політики та її підсумкам за період 1920-х рр. присвячувалися роботи Я. Бромберга, І. Гехтмана, А. Глинського та А. Меллера-Закомельського (40; 55; 56; 57).

Як бачимо, вивченню історії становлення та діяльності непролетарських молодіжних організацій у 1920-х рр. присвячено незначний відсоток історичних джерел.

Увага дослідників у 1920 – 1930-ті рр. була зосереджена головним чином на вивченні історії участі комсомолу в соціалістичному будівництві, соціалістичних змаганнях, і аж ніяк не на різноманітності молодіжних організацій УСРР 1920-х рр. У 1930-ті рр. набули широкого розповсюдження погляди, стосовно того, що табір політичних суперників комсомолу не заслуговує на увагу, а насамперед слід вести боротьбу з новими «ворогами» соціалізму. Тому історія КЮС, УКРЮС, Євкомолу та інших молодіжних організацій періоду НЕПу практично не розглядалася.

Це було пов'язано також і з тим, що розпочата із середини 1920-х рр. ідейна боротьба більшовиків із представниками різного роду опозиції, котра виступала з критикою генеральної лінії партії, призвела до політизації історичної науки. Боротьба проти викривлення партійної лінії (тоді саме так називалася будь-яка спроба висловити думку, несхожу з поглядом партії та її вождів) велася під гаслом боротьби з буржуазною ідеологією.

У літературі 1920 – 1930-х рр. сформувався погляд про те, що комсомольському рухові може створювати небезпеку поява безпартійних колективів. Наявність великої кількості таких угруповань, груп чи спілок може стати значною противагою комсомолу, що призведе до його розпаду на робітничі та селянські спілки (58, 271). Саме цю думку висловлювали К. Владченко, І. Зарва, котрі відкрито заявляли про опозиційність безпартійних колективів комсомолу, вважаючи, що в них зосереджувалася націоналістично налаштована молодь.

Частина авторів 1920-х рр. убачала у створенні українською молоддю безпартійних організацій і позитивні моменти. Наприклад, А. Кіров, К. Вінтер, Н. Міславський вважали, що безпартійні колективи відіграли велику роль у поповненні рядів робітничої молоді в комсомолі, оскільки майже завжди значна частина їхнього складу вступала в комсомол.

У цілому література 1930-х рр. пронизана негативним ставленням до ідей створення безпартійних молодіжних колективів у Радянській Україні. Загальна оцінка їх авторами свідчила про те, що такі об'єднання сприймалися як політична опозиція комсомолу, а це було неприпустимо в умовах однопартійної системи. Популярність безпартійних колективів серед української молоді дійсно могла створити небезпеку втрати керівної ролі комсомолу в молодіжному русі УСРР. Підозри дослідників і публіцистів, що підтримували комсомольський молодіжний рух, були безпідставними, на чому вони й акцентували свою увагу. Як наслідок – негативне ставлення авторів публікацій 1930-х рр. як до безпартійних колективів, так і до самої ідеї безпартійності.

Значна частина молоді гуртувалася навколо «Просвіт», котрі діяли як культурно-освітні організації в сільській місцевості. Своїм головним завданням вони вважали розвиток національної самосвідомості народних мас. «Просвіти» створювали бібліотеки та хати-читальні для населення, налагоджували випуск науково-популярної літератури українською мовою, організовували українознавчі лекції (здебільшого на теми, що торкалися історії та культури України), вистави та концерти, організовували драмгуртки, хорові колективи, поширювали українські книжки, газети, часописи. У роботі «Просвіт» охоче брали участь відомі українські письменники та поети, композитори й актори.

Серед переважної частини дослідників молодіжного руху 1920-30-х рр. поширена була думка, що популярність «Просвіт» визначалася насамперед їхньою культурно-

просвітницькою діяльністю в українському селі, де вони залишалися чи не єдиною формою відображення самодіяльності української молоді (59, 25; 60, 61-63).

Частина дослідників дотримувалася офіційного погляду про негативне значення участі української молоді в просвітянському русі, вважаючи його буржуазним і націоналістичним, переконуючи в необхідності витіснення «Просвіт» новими соціалістичними формами масових просвітницьких закладів – хатами-читальнями, сільбудами.

З літературних джерел 1930-х рр. стає зрозумілим, що основна частина дослідників не сприймала проявів національної самобутності з боку української молоді, віднаходила тільки дрібнобуржуазну ідеологію та націоналізм і закликала до боротьби з ними. У літературі прослідковується думка, згідно з якою головну роль у діяльності «Просвіт» відігравали вихідці з КЮС, УКРЮС та інших молодіжних організацій, котрі вбачали в ній джерело вираження національної самобутності української молоді.

Певне місце в молодіжному русі посідали релігійні молодіжні організації. Насамперед це релігійно-сектантські об'єднання. В Україні функціонували такі з них – тихонівці, обновленці, УПАЦ (динківці-автокефалісти), група Лубенського собору єпископів, сектанти. Особливо популярним релігійно-сектантський рух був серед польської та німецької молоді.

Історіографічний аналіз літературних джерел 1920-х рр. свідчить про спроби дослідження участі української молоді в релігійному русі України періоду НЕПу. Автори вказували на створення в ті роки молодіжних сектантських груп, релігійних спілок і гуртків (61; 62, 67-73). Намагаючись збагнути, чим же вони приваблюють молодь, Н. Тухачевський відмічав, що «...сектанти і автокефальна церква на Україні ставлять п'єси, залучають до своїх постанов молодь,... займаються висвітленням таких проблем, як культура душі, культура духу, культура відпочинку, культура тіла та ін.» (63, 18-20), що мало значну популярність серед молоді, привертало її до роботи з «релігійниками».

Історіографічний аналіз літератури, котра торкалася проблем участі молоді в релігійних рухах УСРР у 1920-х рр., показує, що, не дивлячись на негативізм у підходах до вивчення цього явища, дослідники все ж визначили період існування молодіжних сектантських об'єднань і релігійних груп та спілок.

У 1920 – 1930-ті рр. вийшли друком брошури і статті, де було розглянуто проблему партійного керівництва спілкою (64; 65). У ході досліджень автори виявили неабияку «ефективність» засобів, форм і методів партійного керівництва комсомолом, намагалися показати їх характерні риси й особливості, дати практичні рекомендації.

Частина робіт досліджуваного періоду торкалася питань боротьби комсомолу з націоналістичними організаціями молоді (66). З'явилася низка праць, присвячених культурно-просвітницькій діяльності комсомолу (67). Значна кількість літератури відображала участь цієї організації в процесі ліквідації неписьменності (68), роботу комсомольців у сільбуддах та хатах-читальнях (69).

Отже, на основі історіографічного аналізу 1920 – 1930-х рр. слід зробити висновок, що під впливом культу особи Сталіна й авторитарного тиску на історичну науку, змін у суспільно-політичному житті формувалися основні напрями і зміст вивчення історії молодіжних організацій. Дослідники молодіжного руху вбачали своє завдання в тому, щоб на конкретних прикладах довести провідну роль комсомолу як інструменту партії в здійсненні своєї політики в молодіжному середовищі УСРР. Найбільш поширеними жанрами публікацій були історичні нариси, статті, замітки, виступи, звіти, в яких розглядалося широке коло питань, пов'язаних із політичною, виховною, агітаційно-пропагандистською, трудовою діяльністю та багатьма іншими сферами, в котрих брали активну участь комсомольські молодіжні організації. У зв'язку з домінуючими в

досліджуваний період уявленнями і специфічними умовами формування суспільної думки та історичних знань, головною в таких працях була ідея зростаючого впливу комсомолу на всі сфери соціально-політичного розвитку.

Не можна заперечувати і той факт, що авторами вказаного періоду здійснена певна дослідницька робота, зроблена важлива спроба розкрити політичні орієнтири, соціальну базу популярних серед молоді 1920-х рр. організацій КЮС, УКРЮС, єврейських, есерівських, анархістських, меншовистських молодіжних угруповань, безпартійних колективів. Працям досліджуваного періоду були притаманні заідеологізованість, схематизм, суб'єктивізм поглядів, що помітно зменшує їх наукове значення. В літературі 1920 – 1930-х рр. недостатньо уваги приділялося характеристиці кількісного складу, соціальної бази, організаційної побудови небільшовицьких молодіжних організацій УСРР, не повною мірою розкривався механізм, форми та методи, якими діяв комсомол УСРР, прагнучи встановлення своєї монополії в молодіжному русі. Поза увагою дослідників залишилися шляхи усунення із суспільно-політичної арени небільшовицьких молодіжних організацій, а згодом і повна їх ліквідація в політичній системі радянської держави.

Водночас література 1920 – 30-х рр. є історіографічною пам'яткою епохи становлення тоталітаризму, допомагає нам глибше зрозуміти складні лабіринти формування історичних досліджень з молодіжної тематики 1920-х рр. і вплив на них політичних, ідеологічних чинників реалій повсякденного життя радянського суспільства.

1. Прилуцький В. І. Небільшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 20-ті рр. – К., 1993.
2. Прилуцький В. І. Молодь УСРР в період утвердження тоталітарної системи (1920-1933 рр.) / НАН України, Інститут історії України. – К., 1999.
3. Даниленко В. М., Касьянов Т. В., Кульчицький В. М. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991.
4. Зародження юнацького руху на Україні. – Х., 1929.
5. Хрестоматія по детскому движению. – Х., 1925.
6. Ленинский комсомол Украины в цифрах. – Х., 1926.
7. Галаган А. А. Неоткрытые страницы истории (О «белых пятнах» и «черных дырах» истории Ленинского комсомола). – Саратов, 1989.
8. Стрельський Г. В. Мемуари перших комсомольців як історичне джерело // Український історичний журнал. – 1989. – №12.
9. Вальци. Запущенная работа // Юный коммунист. – 1922. – № 13-14.
10. Винтер К. Первое пятилетие // Юный коммунар. – 1922. – № 3-4.
11. Мурин В. Как следует изучать юношеское движение // Юный коммунист. – 1924. – №18.
12. Белокриницкий С. Краткий очерк истории КСМУ. – Х., 1924.
13. Зарва І. Короткий нарис історії ЛКСМУ. – Х., 1928.
14. Окулик М. КЮС // Юношеское движение. – 1924. – № 2.
15. Игнат С. Под прикрытием «классовости». Анархо-синдикалистский уклон в Украинском комсомоле (1920-1921). – М., 1931.
16. Білокриницький С. Міф про легенду, або опортуністична схема зародження юнацького руху тов. Лейкіна // Комуністичний юнацький рух. – 1931. – № 1.
17. Зарва І. К ліквідації УКРЮС // Юношеское движение. – 1925. – № 3-4.
18. Прилуцький В.І. Молодь у суспільно-політичному житті села в УСРР (1928 – 1933) // Український історичний журнал. – 2002. – № 4.
19. Яковлев А., Окулик М. На пути исканий. – Х., 1924.
20. IV з'їзд КСМУ: зб. матеріалів / за ред. В. Даліна. – К., 1928.
21. Марченко Д. V з'їзд ЛКСМУ. – Х. – О., 1931.
22. Мільчаков О. VII з'їзд / Істмол ЦК ЛКСМУ. – Х., 1931.
23. Съезд единства. Стенограмма III Всеукраинского съезда КСМ. – Х., 1921.

24. Дворічний шлях ЛКСМУ. – Х., 1928.
25. Раковский Х. Г. Борьба за молодежь. – Х., 1925.
26. Бухарин Н. Текущие задачи комсомола. – М., 1928.
27. Ленинский комсомол Украины в цифрах. – Х., 1926.
28. Шварц Г., Зайцев В. Молодежь СССР в цифрах. – М., 1924.
29. О национальных коммунистических организациях молодежи // Юный коммунар. – 1920. – № 1.
30. Любимов И. Из истории меньшевистской организации молодежи в Советской России в 1920-1923 годах // Комсомольская летопись. – 1926. – № 4.
31. Воробьев-Семенов П. На перепутьи // Юный коммунар. – 1920. – № 1.
32. Ісаїв І. Комсомол у боротьбі з націоналістичними супротивниками // Юнацький рух. – 1930. – № 1.
33. Грабовский Л. Из истории Черниговской организации ЛКСМУ // Юношеское движение. – 1925. – № 3-4.
34. Балабанов Л. Майн-Рид в банде // Юный коммунар. – 1921. – № 5-6.
35. Милявская Р. Как возник комсомол в Чернигове // Юношеское движение. – 1925. – № 3-4.
36. Статут Української Комуністичної Робітничої Юнацької Спілки, ухвалений першим установчим з'їздом УКРЮСа 26-29 червня 1921р. – Вінниця, 1921.
37. Гарский Д. От У КП к комсомолу // Молодой ленинец. – 1925. – 22 марта.
38. Вольная С. Те, кто справа // Юный коммунар. – 1921. – № 5-6.
39. Райченко И. В борьбе и за работой // Юношеское движение. – 1924. – № 3-4.
40. Социалистический вестник. – 1922. – 20 июля.
41. Лейкин А. Я. Против ложных друзей молодежи. – М., 1980.
42. Егошина В. Н. Коммунисты и молодежь: из опыта идеологической борьбы коммунистической партии комсомола за молодежь с непролетарскими партиями и их юношескими организациями в 1921-25 гг. – М., 1988.
43. Любимов И. Из истории меньшевистской организации молодежи в Советской России в 1920-1923 годах // Комсомольская летопись. – 1926. – № 4.
44. Гонение на анархизм в Советской России. – Берлин, 1922.
45. Борьба (Полтава). – 1920. – 17, 28 марта.
46. Белокриницкий С. На верном пути // Юношеское движение. – 1923. – № 1.
47. Тарханов С. Как они стали нашими // Юный коммунар. – 1922. – № 3-4.
48. Осипов И. Центрокруг // Юношеское движение. – 1923. – № 1.
49. Соскин П. Союз молодых тружеников // Юношеское движение. – 1923. – № 1.
50. Юношеское движение. – 1923. – № 1.
51. Юджис А. Союзы отроков // Юношеское движение. – 1923. – № 1.
52. Нейфах И. Ликвидация национальных иллюзий // Юношеское движение. – 1924. – № 2.
53. Голубицкий Ш. Евкомол // Юношеское движение. – 1924. – № 2.
54. Бромберг Я. А. Еврейский вопрос. – Прага, 1931.
55. Гехтман І. Проти великодержавництва: до проблем національної культури. – Харків, 1931.
56. Глинский А. Национальные меньшинства в Украине. – Х., 1931.
57. Меллер-Закомельский А. В. Страшный вопрос (о России и еврействе). – Берлин, 1931.
58. Дискуссия 1925 года. Материалы и документы. – М. – Л., 1929.
59. Владченко К. Внедрение в село // Юный коммунар. – 1921. – № 5-6.
60. Семенов П. Уроки трех компаний // Коммунистическая мысль. – 1922. – № 8.
61. Путинцев Ф. Политическая роль сектантства. – Л., 1928.
62. Ігнатюк Д. До характеристики релігійних рухів на Україні // Безвірник. – 1928. – № 2.
63. Тухначевский Н. Давайте учиться у врагов и друзей // Юный коммунист. – 1928. – № 12.
64. О партийном и пролетарском руководстве комсомолом: сб. статей. – М.-Л., 1925.

65. Горлов А. К. К проблеме партийного руководства комсомолом // Большевик. – 1925. – № 8.
66. Комсомол в борьбе с националистическими организациями молодежи. – Херсон, 1925.
67. Голуб Ф. ЛКСМУ в культурно-національному будівництві. – Х., 1929.
68. Комсомол України та справи освіти селянської молоді. – Х., 1927.
69. Куток Леніна в сільбудах та хатах-читальнях – К., 1925.